

ILUMINACIJE *DRUGOGA VRBNIČKOGA MISALA**

Ivan FERENČAK, Zagreb

Drugi vrbnički misal (MVb₂) glagoljski je srednjovjekovni rukopis čije listove krasi dvadeset i jedna minijatura renesansnoga stila izvedena rukom venecijanskoga sitnoslikara Maestra di Pica (djeluje oko 1460. – 1505.). Atribucija venecijanskomu majstoru, kao i renesansni stil dotada nepoznat u glagoljskim rukopisima, izdvajaju minijature ovoga misala izvan kruga glagoljskih skriptorija i otvaraju pitanja oko konteksta u kojem su nastale. Na temelju iluminatorova opusa, kao vjerojatno mjesto njihove izvedbe nameće se Venecija, dok se na temelju komparacija s ostalim njegovim radovima datacija rukopisa u 1462. godinu dovodi u pitanje. Sudeći prema okolnostima nastanka pretpostavlja se i postojanje naručitelja pojedinca zaslužna za oslik rukopisa, pri čemu se kao vjerojatan izdvaja krčki knez Ivan VII. Frankapan (1424. – 1486.).

Ključne riječi: *Drugi vrbnički misal*, glagoljski rukopis, iluminacije, Ivan VII. Frankapan, Maestro di Pico, 15. stoljeće

1. UVOD

Drugi vrbnički misal (MVb₂) svojim iluminacijama zauzima posebno mjesto među sačuvanim glagoljskim rukopisima. Ponajprije, iluminacije su

* Članak je napisan na temelju istoimenoga rada nagrađena Rektorovom nagradom 2012. godine pod mentorstvom prof. dr. sc. Predraga Markovića i asistentice Ivane Tomas s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kojima ovom prilikom zahvaljujem. Također zahvaljujem vrbničkomu župniku vlč. Tomislavu Crnoviću na omogućenom uvidu u *Drugi vrbnički misal* i njegovu fotografiranju, te kolegici Jeleni Beželj za pomoć pri fotografiranju rukopisa.

Autor je o *Drugom vrbničkom misalu* pisao u FERENČAK 2012.a: 123-135; FERENČAK 2012.b: 76–78. Istonaslovljeno predavanje održano je 14. studenoga 2012. u Nadbiskupijskom pastoralnom institutu u Zagrebu u okviru projekta *Hrvatska glagoljaška baština* Društva prijatelja glagoljice i Nadbiskupijskoga pastoralnoga instituta pod pokroviteljstvom Staroslavenskoga instituta, Katedre za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Instituta za ekumensku teologiju i dijalog »Juraj Križanić« Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

nastale u posve drugom ambijentu od teksta koji je, po svemu sudeći, ispišan u glagoljskom skriptoriju u Vrbniku (BADURINA 1980.a: 142–143; BADURINA 2002: 103–108). Iz ovoga su skriptorija proizašli rukopisi oskudnih iluminacija koje su ostvarene gotovo isključivo kroz glagoljske i latinične inicijale u kojima »prevladava geometrijski i stilizirani biljni ornament, često u obliku prepleta« (BADURINA 1980.a: 143) i koje jasno stoje u kontrastu s figuralnim iluminacijama u MVb₂.

MVb₂ glagoljski je liturgijski kodeks datiran u 1462. godinu na temelju tablice za izračunavanje datuma pomičnih blagdana (f. 286r) koja započinje 1463. godinom, ali i minijatura koje »sa svojim renesansnim crtama također padaju u ovo vrijeme« (ŠTEFANIĆ 1960: 353). Zbog naglašavanja kulta vrbničkoga zaštitnika sv. Ivana Krstitelja u *Misalu*, Vrbnik se uzima kao mjesto njegova nastanka (ŠTEFANIĆ 1960: 353). Naknadni pak zapis pisan kurzivnom glagoljicom na f. 281v nedvojbeno potvrđuje da se rukopis nalazio u Vrbniku najkasnije od 1532. godine (ŠTEFANIĆ 1960: 352).

Misal je uvezan u drvene korice obložene smeđom kožom sredinom 16. stoljeća (FUČIĆ 2006: 343), a sadržava 286 listova pergamene dimenzija 300 x 225 mm složenih u 29 svešćića (ŠTEFANIĆ 1960: 349–350; BADURINA 1995: 97).¹ Ovomu broju valja još pridodati jedan izgubljeni svešćić koji nedostaje iza f. 268, te jedan list izrezan iz rukopisa između f. 174 i f. 175 (ŠTEFANIĆ 1960: 351). Potonji list na kojemu se nalazi početak kanona mise te cjelostrana minijatura *Raspeća* otkriven je 1984. godine u *Princeton University Library* kamo je dospio kao dar Roberta Garretta 1940-ih i zaveđen je pod signaturom MS Garrett 25 (ZIMA 1985: 12; ŽUBRINIĆ 2001). Tekst *Misala* pisan je ustavnim glagoljicom, crnom i (rubrike) crvenom bojom u dva stupca s po trideset redaka, crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije s osobinama 15. stoljeća (ŠTEFANIĆ 1960: 350). Iluminacije rukopisa obuhvaćaju jednu cjelostranu minijaturu, dekorativan okvir kojim se »otvara« rukopis, dvadeset minijatura naslikanih unutar inicijala (*litterae historiatæ*) te mnoštvo manjih glagoljskih i latiničnih inicijala. Rukopis se danas čuva u Župnom uredu u Vrbniku, osim lista koji je u već spomenutoj *Princeton University Library*.

Iz korpusa glagoljskih rukopisa, osim novinâ – renesansnoga stila i pojedinih ikonografskih tema – izdiže ga iznad mnogih drugih i kvaliteta izved-

¹ Sam tekst počinje na f. 2v, a završava uključno s f. 286v.

be iluminacija. Iluminacije ovoga *Misala* s povijesnoumjetničkoga stajališta slabo su obrađene, te su uslijed takvih okolnosti do najnovijega vremena izostali odgovori na pitanja podrijetla oslika rukopisa. Upravo su pitanja vezana uz podrijetlo oslika – tko je *Misal* oslikao i tko je bio naručitelj toga oslika – bila povod ovoga istraživanja.

2. PREGLED ISTRAŽIVANJA

Premda je *Drugi vrbnički misal* u znanstvenim radovima prisutan više od jednoga stoljeća, raniji su istraživači rukopisu pristupali ponajprije s filološkoga stajališta te su se tek usputno osvrtni na iluminacije (MILČETIĆ 1911: 20; VAJS 1948: 31–32; ŠTEFANIĆ 1960: 350). S povijesnoumjetničkoga stajališta vrbničke je iluminacije 1917. godine prvi obradio austrijski povjesničar umjetnosti Hans Folnesics u svome djelu *Die illuminierten Handschriften im österreichischen Küstenlande, in Istrien und der Stadt Triest*, donijevši uz popis i kratak opis svih minijatura za koje određuje da su izvedene u »talijanskom stilu« s latiničnim misalom kao predloškom (FOLNESICS 1917: 88–90). Kuriozitet je da bilježi oštećenja na tri minijature: *Obrezanje Kristovo* (f. 17r), *Uzašašće* (f. 131r) te *Sv. Petar i Pavao* (f. 199r) (FOLNESICS 1917: 89–90). Na iluminacije se rano s povijesnoumjetničkoga stajališta kratko bio osvrnuo i Ljubo Karaman, ustvrdivši da *Misal* »ima inicijale i dekor običnog italskog karaktera« (KARAMAN 1933: 414).

Veća pozornost posvećuje im se tek od šezdesetih godina prošloga stoljeća kada je o njima u katalogu izložbe *Minijatura u Jugoslaviji* Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu pisao Branko Fučić, karakterizirajući minijature kao »izraziti kvalitetni import« (FUČIĆ 1964: 31). Na temelju stilskih sličnosti povezao ih je sa srodnim primjerima iz Ferrare i Venecije iz kojih su u glagoljski tekst »direktno s latinskim inicijalima presađene« (FUČIĆ 1964: 31, 299).

O mogućoj povezanosti iluminacija *Drugoga vrbničkoga misala* i ferrarske iluminatorske škole više je pisao Anđelko Badurina (BADURINA 1980.a: 141–148; 1980.b: 383; 1983: 36–38; 1995: 96; 2002: 103–110). On podrijetlo ferrarskoga utjecaja uočava u povijesnoj povezanosti ovih krajeva s Ferrarom, odnosno u braku Ižote d'Este, sestre ferrarskoga vojvode Borse

d'Este, s modruškim knezom Stjepanom II. Frankapanom (BADURINA 1980.b: 383). Valja ukazati da pri govoru o nastanku minijatura u *Drugom vrbničkom misalu* A. Badurina navodi isključivo mogućnost utjecaja ferrarske iluminatorske škole, ali ne i mogućnost da su izvedene rukom stranoga, konkretno talijanskoga iluminatora. Prema njemu, iluminacije *Drugoga vrbničkoga misala* izvedene su na našoj obali jer autor kaže da je »... kćer ferarskog vojvode (...) zacijelo sa sobom u miraz donijela i knjiga« (BADURINA 1983: 38). U kasnijim pak radovima ostavlja otvorenom mogućnost da je »... iluminator vjerojatno bio 'latinist'« (BADURINA 1995: 97).

Povezanost iluminacija *Drugoga vrbničkoga misala* s Ferrarom preko Stjepana II. Frankapana ističe i Marija Pantelić, prepoznajući u rukopisima *Bibbia di Borso d'Este* (1455. – 1461.)² i *Messale di Borso d'Este* (1449. – 1457.)³ izvedenima za Ižotina brata i ferrarskoga vojvodu Borsu d'Este »iste« elemente iluminacije i »gotovo istu ruku iluminatora« kao u glagoljskom *Misalu* (PANTELIĆ 1993: 387–388). Zajedno s Anicom Nazor i Jamesom O'Brienom prepoznala je tada novopronađeni list kao dio ovoga rukopisa (ZIMA 1985: 12).⁴

U novije vrijeme hrvatski su autori minijature *Drugoga vrbničkoga misala* smjestili unutar kruga sjevernotalijanske renesanse (PELC 2007: 544; MIHALJEVIĆ 2009: 314; DAMJANOVIĆ i dr. 2009: 491), dočim je talijanska povjesničarka umjetnosti Federica Toniolo izvedbu njegovih iluminacija atribuirala Maestru di Picu, usporedivši i dokazavši da je dekorativan okvir glagoljskoga *Misala* (f. 2r) identičan s drugim njegovim okvirom u inkunabuli *Legenda aurea*⁵ (TONIOLO 2008: 213–214).⁶ Ista je autorica zaključila da je *Misal* najvjerojatnije oslikan u Veneciji krajem sedamdesetih godina 15. stoljeća, argumentirajući pretpostavku velikom

² *Bibbia di Borso d'Este* (1455. – 1461.). Modena: Biblioteca Estense. [sign. Ms. Lat. 422–423].

³ *Messale di Borso d'Este* (1449. – 1457.). Modena: Biblioteca Estense. [sign. Ms. Lat. 239].

⁴ Zahvaljujem Blanki Ceković, knjižničarki Staroslavenskoga instituta, što me je uputila na ovaj članak.

⁵ *Legenda aurea* (Gabriele di Pietro, 1477.). Padova: Biblioteca del Seminario Vescovile. [sign. Inc. FORC. M.2.22].

⁶ Zahvaljujem prof. dr. sc. Nikoli Jakšiću i Ivanu Josipoviću s Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru koji su me uputili na ovaj članak.

sličnošću vrbničkih iluminacija s majstorovim minijaturama u navedenoj inkunabuli *Legenda aurea* tiskanoj 1477. godine (TONIOLO 2008: 214). U ovome će se radu, na tragu netom spomenute i prihvaćene pretpostavke (usp. FERENČAK 2012.b: 77–78), detaljno razraditi i s odgovarajućom argumentacijom predstaviti sam sadržaj koji pokazuje da je MVb₂ iluminiran u Veneciji.

Iako je povezanost s ferrarskom iluminatorskom školom već odavno uočena, ostalo je otvoreno pitanje kojim su putem iluminacije toga stila stigle u glagoljsku knjigu. U svjetlu recentne atribucije dekorativna okvira venecijanskomu majstoru Maestru di Picu, pozornost je s Ferrare skrenuta na Veneciju.

Usljed nedostatno razjašnjena puta kojim je stilski idiom Ferrare, preko Venecije, stigao u glagoljski rukopis, istraživanje će biti usmjereno na pitanje okolnosti njegova nastanka. Naime, neovisno o stilskoj pripadnosti ferrarskoj iluminatorskoj školi, minijature *Drugoga vrbničkoga misala* geografski je potrebno smjestiti u Veneciju temeljem (prilično uvjerljivo) pretpostavljena majstorova djelovanja u tome gradu tijekom gotovo čitave karijere.

Usporedbom likovnih karakteristika prisutnih na minijaturama u *Drugom vrbničkom misalu*, pokazat će se da su sve potekle od ruke istoga iluminatora, što će ujedno pružiti i veći broj uzoraka za komparacije s opusom stranoga sitnoslikara. Nadalje, komparativnom analizom izabраниh minijatura u MVb₂ i minijatura otprije ubrojanih u majstorov opus potvrdit će se njegovo autorstvo svih iluminacija rečenoga rukopisa.

Uključivanje iluminacija u dosadašnji opus iluminatora dovodi pak do pitanja vremenskoga pozicioniranja unutar toga opusa jer su formalno-stilski najrodniji primjeri nastali u razdoblju između 1475. i 1483. godine, jedno do dva desetljeća nakon dosadašnjega datiranja *Drugoga vrbničkoga misala*. Illuminacije stoga upućuju na potrebu preispitivanja ranije datacije rukopisa.

Uzevši u obzir provenijenciju i upitnu dataciju rukopisa kao i niz elementa socijalne pozadine glagoljskih rukopisa i knjiga koje oslikava Maestro di Pico, postavlja se hipoteza o postojanju naručitelja i predlaže njegova moguća identifikacija.

3. ILUMINACIJE

Kako je već spomenuto, MVb₂ iluminiran je dvadeset i jednim figurativnim prikazom (dvadeset *litterae historiatae* i jedna cjelostrana minijatura), okvirom s medaljonima na prvoj ispisanoj stranici teksta te povećim brojem manje ili više doradenih inicijala. Prema tzv. hijerarhiji iluminacija, odnosno sustavu organiziranja elemenata prema formalnomu ili funkcionalnomu stupnju važnosti, likovni program *Drugoga vrbničkoga misala* dijeli se na inicijal, dekorativni okvir te minijaturu (BROWN 2004: 67–68).

Inicijali, dekoracijom naglašena slova čija je funkcija da naznači početak novoga odlomka teksta, u ovome *Misalu* ostvareni su ovisno o njihovoj važnosti kroz tri tipološke kategorije: *litterae historiatae* (inicijal kojega slovo funkcionira kao okvir narativnomu prizoru ili portretu), *litterae florissae* (veći inicijal komponiran pretežno od fitomorfnih i geometrijskih motiva i prepleta) i *litterae feriales* (najjednostavnije dekoriran inicijal tek nešto veći od samoga teksta od kojega ga razlikuje i boja). Inicijali se razlikuju i prema pismu kojemu pripadaju – latinici (verzalni tip gotice) i glagoljici (ŠTEFANIĆ 1960: 350). Glagoljicom su ostvareni inicijali tipa *litterae feriales* i *litterae florissae*, a latinicom inicijali tipa *litterae feriales* i *litterae historiatae*. Glagoljski inicijali dolaze do f. 54, odakle prevladavaju latinični inicijali (značajnija skupina glagoljskih inicijala u drugom dijelu rukopisa je Kalendar, ff. 282r–286r). Lišenost figurativnosti u potonjim dvjema kategorijama (*litterae florissae* i *litterae feriales*) bit će razlogom izostanku njihove detaljnije obrade u ovome radu. Nasuprot tomu, *litterae historiatae* kao inicijali gotičkoga verzala unutar kojih su naslikani figurativni prizori, tip su iluminacija koji je najviše pridonio posebnosti ovoga *Misala*. Sama slova slikana su zagasitom bojom ciklame na zlatnoj pravokutnoj podlozi, izuzev jedinoga zelenoga inicijala na f. 142v (sl. 14), dok tonsko modeliranje i bijela linearna dekoracija »razbijaju« plošnost slova. Korpus slova »pretapa« se u dekoraciju višelatičnih i jednolatičnih cvjetova kod kojih se latica ovija oko tučka te listića, bobica i zlatnih sunašca povezanih delikatnim spiralnim linijama ispunjavajući prostor margina uz slovo inicijala. Ostvarivanjem funkcije okvira figurativnim prizorima sama su slova inicijala negirana, štoviše, kako se ne bi narušilo jedinstvo kadra u kojem je prizor smješten, korpus slova pomaknut je u drugi plan, iza samoga prizora. Uslijed takvoga potpunoga negiranja korpusa slova koji u *litterae historiatae* predstavlja

samo okvir kompozicijama, termin *minijatura* u ovome tekstu obuhvaća obje vrste iluminacije – minijaturu u punom smislu riječi (slika naslikana kao samostalna jedinica) i prikaz naslikan unutar slova – *litterae historiatæ* (BROWN 2004: 68, 86).

Minijature najvećim dijelom prikazuju biblijske prizore i likove, a dolaze uz tekst koji se čita na velike blagdane. Redosljedom, to su: *Kralj David u molitvi* (f. 2r), *Rođenje Kristovo* (f. 11v), *Obrezanje Kristovo* (f. 17r), *Poklonstvo kraljeva* (f. 18r), *Sv. Matej Evanđelist* kao anđeo (f. 79v), *Sv. Marko Evanđelist* kao lav (f. 84v), *Sv. Luka Evanđelist* kao vol (f. 89v), *Pranje nogu* (f. 93v), *Sv. Ivan Evanđelist* kao orao (f. 97r), *Uskrsnuće Kristovo* (f. 117v), *Uzašašće* (f. 131r), *Silazak Duha Svetoga* (f. 134v), *Euharistija* (f. 142v), *Sv. Ivan Krstitelj* (f. 196v), *Sv. Petar i Pavao* (f. 199r), *Pohodjenje* (f. 200v), *Bogorodičina smrt* (f. 210r), *Rođenje Bogorodičino* (f. 214v), i *Svi sveti* (f. 222v).⁷ Na listu pohranjenomu u Princetonu (nekoć između f. 174 i f. 175 u *Misalu*), naslikana je *littera historiatæ* s prikazom *Svećenik služi misu* na *verso* strani i iz ovoga je *Misala* jedina cjelostrana (i ujedno najkvalitetnija) minijatura, tzv. *kanonsko Raspeće*, na *recto* stranici.

Minijatura *Kralj David u molitvi* (f. 2r, sl. 1) naslikana je uz tekst psalma (Ps 25, 2–3) unutar slova *A* (dimenzije ovala su 24 x 18 mm).⁸ Prikaz ovoga starozavjetnoga vladara koji je vizualni pandan tekstu uz koji se nalazi, ikonografski je čest motiv uz pokajničke psalme u časoslovima (BOYER OWENS 1989: 26).

Rođenje Kristovo (f. 11v, sl. 2) uz tekst za Božić naslikano unutar slova *P*, dimenzija je 25 x 19 mm. Minijaturom dominira golo tijelo Djetešca položena u kolijevci koju flankiraju Marija sklopljenih ruku i usnuli Josip. Lik Marije dosta je oštećen. Iznad kolijevke, a ispred pozadinske kulise arhitektonske konstrukcije nalaze se vol i magarac. S obzirom na njezin uspravni položaj, moguće je pretpostaviti kako bi se iza granice kadra skrivao klečeći lik Bogorodice, približavajući prikaz zapadnjačkomu ikonografskomu tipu adoracije Djeteta, zasnovanu na viziji sv. Brigite Švedske, koji se počinje javljati u slikarstvu Zapada tijekom druge polovice 14. stoljeća

⁷ Brojevi folija na kojima se pojedine minijature nalaze zabilježene su temeljem uvida u original rukopisa te se razlikuju od brojeva objavljenih u ranijoj literaturi (usp. VAJS 1948: 31–32; ŠTEFANIĆ 1960: 350).

⁸ Dimenzije se odnose na veličinu kadra unutar slovnoga okvira.

(LEKSIKON 2006: 542–543).

Minijatura *Obrezanje Kristovo* (f. 17r, sl. 4) naslikana je unutar slova *P* uz blagdan Obrezanja Kristova.⁹ Većinu kadra ovalnoga formata dimenzija 25 x 18 mm ispunjava figura svećenika koji pridržava golo dijete Krista, a asistira mu neidentificirani svetac. Minijatura je prilično oštećena – lica svećenika i sveca te Kristovo tijelo vidljivi su tek u preciznom pripremnom crtežu, a nešto su očuvanije draperije i aureole.

Minijaturom *Poklonstvo kraljeva* (f. 18r, sl. 5) naslikanom unutar slova *C* uz tekst na blagdan Sveta tri kralja (dimenzije 24 x 18 mm) dominiraju Bogorodica i dijete Isus smješteno u njezinu krilu, dok su kraljevi koji se dolaze pokloniti potisnuti na rub kadra. Arhitektonskom konstrukcijom u pozadini, bliskoj onoj u minijaturi *Rođenje Kristovo* (f. 11v), postignuto je jedinstvo mjesta odvijanja ovih dvaju prizora.

Pranje nogu (f. 93v, sl. 6) naslikano je unutar slova *P* uz tekst koji se čita na Veliki četvrtak, dimenzija 24 x 18 mm. Likovi prignutoga Krista i sv. Petra ustaljene fizionomije potisnuti su na rubove, ostavljajući prazan prostor u središtu minijature. Aureola iza Kristove glave ističe se u odnosu na ostale izrazitim perspektivnim skraćanjem.

Minijature četvorice evanđelista – *Sv. Matej Evanđelist* (f. 79v, sl. 7), *Sv. Marko Evanđelist* (f. 84v, sl. 8), *Sv. Luka Evanđelist* (f. 89v, sl. 9) i *Sv. Ivan Evanđelist* (f. 97r, sl. 10) – naslikane su uz tekstove Muke koja se čita u danima Velikoga tjedna (dimenzije su redosljedom naziva 29 x 21 mm, 27 x 20 mm, 30 x 21 mm i 28 x 21 mm). Evanđelisti su prikazani svojim tetramorfalnim simbolima (sv. Matej anđelom, sv. Marko lavom, sv. Luka volom i sv. Ivan orlom) na otvorenom prostoru (zoomorfne figure smještene su na zelenu tratinu). U rukama, odnosno šapama, papcima i pandžama drže otvoreno Evanđelje. Ove se četiri minijature ističu od ostalih svojim slovnom okvirom – naslikane su unutar slova *V* koje odgovara hrvatsko-crkvenoslavenskomu tekstu, a odudara od teksta pisanoga latinskim jezikom. Vjerojatan je razlog prilagođavanju nedostatak okvira za prikaz kod izdužena uspravna latiničkoga slova *I*.

Minijatura *Uskrsnuće Kristovo* (f. 117v, sl. 11) naslikana unutar slova *R* dolazi uz tekst koji se čita na Uskrs (dimenzije 32 x 24 mm). Frontalno naslikan Krist iskoračuje iz sarkofaga koji je, zbog skućenog prostora ka-

⁹ Blagdan je u Katoličkoj Crkvi ukinut 1969. godine (LEKSIKON 2006: 463).

dra, istisnut izvan okvira. Krist je ogrnut bijelim plaštem (tek akcentuiranim svjetlom plavom bojom) koji se obavija oko tijela tako da otkriva rane, a valovit postav draperije pridonosi monumentalnosti u prikazu.

Minijatura *Uzašašće* (f. 131r, sl. 12) dimenzija 33 x 24 mm naslikana je unutar slova *V* uz blagdan Uzašašća. Tri figure donje zone teško su oštećene pa ih je moguće nazrijeti tek prema pozlati aureola. U gornjem dijelu ovalnoga kadra naziru se nebo i Kristove noge. Prikaz je oblikovan prema zapadnjačkomu ikonografskomu tipu, gdje se Kristu vide »samo bose noge i okrajci haljine« (LEKSIKON 2006: 612–613).

Silazak Duha Svetoga (f. 134v, sl. 13) minijatura je koja dolazi uz blagdan Duhova, a naslikana je unutar slova *S*. Dimenzija je 31 x 22 mm. Veličinom se ističe Bogorodica ruku sklopljenih u molitvi u prvom planu koju, ponešto potisnuti iza nje, flankiraju sv. Petar i sv. Pavao prepoznatljivih fizionomija. Iza njih se nalazi zbor apostola od kojih su lica vidljiva tek dvama, dok su ostali predstavljeni tek aureolama, a poviše čitave skupine spuštaju se plameni jezici (LEKSIKON 2006: 561).

Minijatura *Euharistija* (f. 142v, sl. 14) naslikana uz tekst koji se čita na blagdan Tijelova ispunjava zeleno slovo inicijala *C* (dimenzije 29 x 23 mm). U polukružnoj kaneliranoj niši prikazan je oltar na kojemu se nalazi zlatni kalež ponad kojega lebdi hostija s nacrtanom figurom Raspetoga. Ovaj simbolični prikaz tijela i krvi Kristove jedina je minijatura na kojoj nema prikazanih likova. Iluminator se u ovoj minijaturi koristi dvama očištima – apsida je prikazana iz sniženoga gledišta, a oltar s kaležom i hostijom s povišenoga.

Portret *Sv. Ivan Krstitelj* (f. 196v, sl. 17) dimenzija 24 x 19 mm naslikan je unutar slova *A* uz blagdan rođenja toga sveca. Sv. Ivan Krstitelj prikazan je svojim ustaljenim atributima – ogrtačem od kostrijeti, križem od trstike (ponešto nespretno prikazane), te Jaganjcem Božjim na kojega pokazuje prstom (LEKSIKON 2006: 312–313). Kako bi uskladio grubu opravu sv. Ivana Krstitelja s odjećom ostalih likova, iluminator je naslikao narančasti ogrtač koji prebačen preko kostrijeti korespondira s onima drugih likova na ostalim minijaturama.

Sv. Petar i Pavao (f. 199r, sl. 18) portretni su par prikazan na svoj blagdan unutar slova *N* u kadru dimenzija 29 x 22 mm. Identificirani su karakterističnim atributima – sv. Petar ključem nebeskih vrata i sv. Pavao mačem, ali i zbog oštećenosti jedva uočljivim naznakama ustaljenih fizionomija po

kojima su prepoznatljivi na još nekoliko minijatura *Misala*. Minijatura je dosta oštećena, a na pojedinim je dijelovima boja potpuno izbledjela.

Minijatura *Pohodjenje* (f. 200v, sl. 19) koja uprizoruje susret Marije i Elizabete naslikana je unutar slova *G* uz blagdan Pohodjenja Blažene Djevice Marije (dimenzije 27 x 19 mm). Uslijed prisnoga zagrljaja i izmjene poljupca, lice Elizabete ostalo je sakriveno iza Marijina vidljivoga u lijevome profilu. Vertikalna simetrija u prikazu naglašena je rubovima haljina koje se zrcale.

Bogorodičina smrt (f. 210r, sl. 20) minijatura je dimenzija 33 x 24 mm naslikana unutar slova *G* uz tekst na blagdan Velike Gospe. Prikaz Bogorodice koja sklopljenih očiju počiva na krevetu dok je poviše sv. Petar iza kojeg su skupljeni ostali apostoli, odgovara zapadnjačkomu ikonografskomu tipu. Iznad skupine naslikan sitan motiv (3 mm!) oko kojega se šire zrake svjetlosti, vjerojatno se odnosi na Krista koji odnosi Bogorodičinu dušu (LEKSIKON 2006: 193).

Minijatura *Rođenje Bogorodičino* (f. 214v, sl. 22) dimenzija 27 x 20 mm naslikana je unutar slova *S* na blagdan Male Gospe. Sveta Ana smještena je na krevetu u pozadini, dok kolijevku s djetetom Marijom u prvom planu pri drži sluškinja. *Rođenje Bogorodičino* jedini je narativan prikaz smješten u zatvoren prostor koji je definiran kulisnim pozadinskim zidom s nacrtanim obrisima opeka.

Minijatura *Svi sveti* (f. 222v, sl. 23) naslikana uz istoimeni blagdan unutar slova *G* (dimenzije 29 x 23 mm) predstavljena je neidentificiranom sveticom – mučenicom u prvome planu. Pomaknuti iza nje, flankiraju je sv. Petar i sv. Pavao. Mnoštvo aureola koje se nižu iza ovih triju likova ukazuju na brojnost svetaca, ali i likovno stvaraju dojam dubine u slici.

Minijatura *Svećenik služi misu* (MS Garrett 25 verso, sl. 24) naslikana je unutar slova *T* uz početak Kanona mise. Prikazan u desnom profilu, svećenik odjeven u misno ruho – bijelu albu i crvenu misnicu podiže (vjerojatno) hostiju iznad oltara na kojemu se nalazi kalež. U pozadini iza svećenika stoji ministrant.

Jedina minijatura u užem smislu termina, *Raspeće*¹⁰ (MS Garrett 25 recto, sl. 25) naslikana je kao cjelostrana sitnoslika neposredno ispred teksta Kanona mise. Središnja je vertikalna minijature križ s tijelom raspetoga

¹⁰ Opis minijatura *Raspeće* i *Svećenik služi misu* ne temelji se na autopsiji, već na digitalnoj reprodukciji dostupnoj u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.

Krista, podno kojeg se nalaze Bogorodica i sv. Ivan Evanđelist. Izrazito naglašen volumen, nabori draperije i anatomski pravilna muskulatura Kristova tijela postignuti su korištenjem sjena kojima su dočarani i najsitniji detalji. Do izražaja dolaze i aureole perspektivno smještene poviše glava likova te korištenje atmosfere perspektive koja na većoj površini cjelostrane minijature odiše punoćom izraza. Na ovoj najkvalitetnije izvedenoj minijaturi u potpunosti se očituje renesansni stil.

Minijature su zbog svojih dimenzija (prosječne dimenzije prizora slikanih unutar inicijala iznose 20 x 26 mm) pročišćene svih »suvišnih« likova ili elemenata koji nisu relevantni za identifikaciju prizora, no ipak likovi gotovo u potpunosti popunjavaju kadar, što će ponekad »gušiti« prozračnost kompozicije. Uz to, proporcijski odnosi među likovima u pojedinim prizorima bitno variraju, pa dolazi do predimenzioniranih dijelova tijela ili pak disproporcija među likovima. S druge pak strane, gotovo isključivo smještanje prizora u otvoren prostor definiran pozadinskim nebom koje blijedi prema pravilima atmosfere perspektive utjecat će na dojam lakoće u slici. Uz atmosfersku, skraćenjima u duhu geometrijske perspektive u pojedinim minijaturama ostvarit će se dubina prostora u slici i njegova realističnost, ističući bitne odlike renesansnoga slikarstva. U duhu renesansnoga slikarstva prikazan je i interijer na minijaturi *Euharistija* (f. 142v) u kojoj je prostor određen kaneliranom nišom u pozadini, motivom karakterističnim suvremenoj renesansnoj arhitekturi (sl. 14).

Likovi su na gotovo svim minijaturama prikazani tipizirano, bez naznaka značajnijih individualizacija; lica su blaga, melankolična pogleda, obrve tanke i usta povijena prema dolje. Nešto bogatije varijacije iluminator uvodi kod oblikovanja kose i brade, a jasnije individualne crte, u skladu s tipiziranim fizionomskim odlikama uočavaju se tek kod apostolskih prvaka sv. Petra i sv. Pavla koji su prepoznatljiviji na nekoliko minijatura.

Ikonografija minijatura u *Drugom vrbničkom misalu* ostvarena je prema zapadnim obrascima prisutnima u suvremenom talijanskom slikarstvu i iluminiranim rukopisima druge polovice 15. stoljeća. U skladu s tekstovima uz koje se nalaze, veći dio bio ih je već ranije poznat u glagoljskim rukopisima, iako dolazi do promjena nekih ikonografskih obrazaca. Tako je primjerice kod blagdana Uznesenja, prikaz uznesenja Bogorodice temeljen na bizantskom ikonografskom tipu, gdje Bogorodica na nebo biva uznesena

u mandorli, prisutan u ranijim glagoljskim misalima (usp. *Hrvojev misal*¹¹ i *Ročki misal*¹²), dok ga u *Drugom vrbničkom misalu* zamjenjuje minijatura *Bogorodičina smrt* (f. 210r), ikonografski tip prisutan u suvremenom talijanskom slikarstvu (sl. 20). S druge strane, minijatura *Uzašašće* (f. 131r) u *Drugom vrbničkom misalu* (sl. 12) slikana po zapadnjačkom ikonografskom tipu (gdje se Kristu vide samo noge) razlikuje se od prikaza iste teme u *Hrvojevu misalu* (f. 110r) upriličenu po bizantskom obrascu, ali je srodna prikazu u *Ročkome misalu* (f. 103v). Osim promjena pojedinih ikonografskih obrazaca, *Drugim vrbničkim misalom* među glagoljske se rukopise po prvi put uvode posve nove teme, primjerice *Kralj David u molitvi* (f. 2r, sl. 1) i *Obrezanje Kristovo* (f. 17r, sl. 4).

Uz ove već otprije prepoznate ikonografske teme u *Drugom vrbničkom misalu* potrebno je istaknuti prikaz *Navještenja* u medaljonima dekorativnoga okvira na f. 2r (sl. 26), koju navodi jedino H. Folnesics (FOLNESICS 1917: 89), dok je kasniji istraživači zanemaruju ili krivo interpretiraju (usp. ŠTEFANIĆ 1960: 350). Bočni medaljoni ispunjeni su dopojasno prikazanim figurama: arkandeo Gabrijel slijeva dolazi Bogorodici ruku sklopljenih u molitvi, dok je u gornjem medaljonu prikazan Duh Sveti u obličju golubice. U donjem medaljonu, u iluminiranim rukopisima nerijetko predviđenim da se naslika grb vlasnika (usp. primjerice dekorativni okvir u rukopisu *Breviarium romanum*, sl. 27), zlatnim je slovima ispisana kratica IHS oko koje se radijalno šire zrake.

Značenje ovoga okvira, dekorirana cvjetnim uzorkom koji se javlja i kod inicijala, proizlazi i iz činjenice da je među svim do danas poznatim hrvatskoglagoljskim rukopisima jedinstven primjer.

4. KOMPARATIVNA ANALIZA OPUSA MAESTRA DI PICA I ILUMINACIJA DRUGOGA VRBNIČKOGA MISALA

Opisane iluminacije već su otprije prepoznate kao djelo stilski srodno ferrarskoj iluminatorskoj školi (FUČIĆ 1964: 31, 299; BADURINA 1980.a: 143–144; 1980.b: 383; 1983: 38; PANTELIĆ 1993: 387; BADURINA 1995: 16, 97; 2002: 107–108), a takva mišljenja podržava i recentna atri-

¹¹ *Hrvojev misal* (rukopis, oko 1404.). Istanbul: Topkapi Sarayı Müzesi.

¹² *Ročki misal* (rukopis, oko 1420.). Wien: Österreichische Nationalbibliothek. [sign. Cod. Slav. 4].

bucija dekorativnoga okvira venecijanskomu iluminatoru Maestru di Picu (TONIOLO 2008: 213–214).

Maestro del Plinio di Giovanni Pico della Mirandola, ili u skraćenoj verziji *Maestro di Pico*, ime je koje je nepoznatomu iluminatoru 1990. godine nadjenula američka povjesničarka umjetnosti Lilian Armstrong okupivši njegove radove i kritički obradivši cjelokupan njegov opus (ARMSTRONG 1990: 9). U taj su opus danas ubrojene iluminacije izvedene u stotinu i dvadeset rukopisnih ili ranih tiskanih knjiga – inkunabula, a s obzirom na to da inkunabule sadrže kolofone s mjestom i datumom tiskanja, moguće je pratiti prilično preciznu kronologiju razvoja njegova likovnoga stvaranja u razdoblju od 1469. do 1495. godine.¹³

Komparativnom analizom izabranih primjera iz *Drugoga vrbničkoga misala* i minijatura Maestra di Pica namjera je da se dokaže kako cjelovit likovni program vrbničkoga rukopisa pripada ruci toga venecijanskoga sitnoslikara. Među priličnim brojem pripisanih mu knjiga, koje ostavljaju dovoljno prostora za komparacije, pozornost će biti usmjerena na radove nastale između 1475. i 1483. godine. U tome je razdoblju najintenzivnije prisutan florealni dekorativni ornament veoma podudaran s radovima ferrarske iluminatorske škole koji rasvjetljava i stranice *Drugoga vrbničkoga misala*. Samo podrijetlo stilskih elemenata ove škole u minijaturama Maestra di Pica koji djeluje u Veneciji tumači se pretpostavljenim početkom njegove karijere u Ferrari (ARMSTRONG 2003.a: 236).

Najočitija podudarnost između vrbničkih iluminacija i radova Maestra di Pica uočljiva je u oblikovanju florealnoga dekorativnoga ornamenta. Osim ovoga elementa, velika se sličnost uočava u modelaciji, kao i linearnoj dekoraciji korpusa slova, a kolorizam koji naglašavaju plava, tamnozeleno i zagasita boja ciklame »drugi su distinktivni element njegova stila« (ARMSTRONG; ROLAND 2010: 28).

Potvrde za Maestra di Pica kao autora svih vrbničkih figurativnih prikaza potrebno je tražiti na nekoliko razina: u bliskim kompozicijskim rješenjima i načinu oblikovanja prostora, identičnim fizionomijama likova, te karakterističnom oblikovanju pojedinih detalja.

¹³ Usp. ARMSTRONG 2003.a: 316–333; BENTIVOGLIO-RAVASIO 2004: 635–664; ARMSTRONG; ROLAND 2010: 25; TONIOLO 2008: 213. Mimo iluminacija u ovim precizno datiranim knjigama, njegovo djelovanje pretpostavlja se u razdoblju oko 1460./1505. godine (usp. BENTIVOGLIO-RAVASIO 2004: 635; TONIOLO 2008: 213).

Prizori gotovo svih minijatura u glagoljskome *Misalu* odvijaju se u otvorenome prostoru, pri čemu se neobičnom doimlju minijature *Obrezanje Kristovo* (f. 17r, sl. 4), čija je radnja redovito prikazivana unutar Hrama, te *Svećenik služi misu* (MS Garrett 25 verso, sl. 24). Ovo odstupanje zanimljivo je u odnosu na nekoliko minijatura Maestra di Pica u *Časoslovu Stams/Kneussl*¹⁴ iz 1482., kod kojih se kao neobičnost ističe i smještaj u otvorenom prostoru prikaza uobičajeno prikazivanih u interijeru (ARMSTRONG; ROLAND 2010: 31). Primjeri tema uobičajeno slikanih u zatvorenom prostoru koje su na minijaturama ovoga rukopisa smještene u eksterijer jesu *Krist pred Pilatom* (f. 141v), *Bičevanje Krista* (f. 142v) i *Misa sv. Grgura* (f. 149r) (usp. ARMSTRONG; ROLAND 2010: 31).

U oblikovanju prostora i gradnji kompozicije izrazita je sličnost uočljiva između minijatura *Rođenje Kristovo* (f. 11v) iz *Drugoga vrbničkoga misala* (sl. 2) te iz inkunabule *Biblia italica*¹⁵ (f. 6r) koja se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču (sl. 3). Impostacija i fizionomije likova, kao i njihovi međusobni odnosi, gotovo su identični, s razlikom u nešto prostora ostavljena između likova u inkunabuli, kao posljedici slikanja prizora unutar različitih kadrova (okomito postavljen, odnosno vodoravno položen oval). Unatoč slobodnomu prostoru između likova, disporporcije u odnosu Kristove figure prema Josipu i Mariji istovjetne su.

Daljnje značajne analogije u oblikovanja lica zapažaju se kod sv. Petra na minijaturi *Bogorodičina smrt* (f. 210r, sl. 20), koji je gotovo identičan liku Boga Oca na minijaturi *Bog Otac, redovnice, redovnik i pisar* (f. 6v) iz rukopisa *Liber divinae doctrinae*¹⁶ datirana 1475. godinom (sl. 21), kao i kod likova na minijaturama *Silazak Duha Svetoga* (f. 134v) u *Drugom vrbničkom misalu* (sl. 13) i u *Časoslovu Stams/Kneussl* (f. 11v, sl. 15).

Interijer minijature *Silazak Duha Svetoga* (f. 11v) iz *Časoslova Stams/Kneussl* ističe se i u komparaciji s oblikovanjem polukružne apside na minijaturi *Euharistija* (f. 142v) u glagoljskom *Misalu* (sl. 14). Za ovu je minijaturu ipak mnogo zanimljiviji jedan specifičan detalj – ornament kojim je urešen antependij oltara gotovo je identičan uzorku na ogrtačima figura

¹⁴ *Stundenbuch Stams/Kneussl* (rukopis, 1482.). Stams: Zisterzienserstifts. [sign. Cod. 44].

¹⁵ *Biblia italica* (Gabriele di Pietro, 1477. – 1478.). Wien: Österreichische Nationalbibliothek. [sign. Inc. 7.F.23].

¹⁶ *Liber divinae doctrinae* (rukopis, 1475.). Oxford: Bodleian Library. [sign. Canon. Misc. 182].

na minijaturama *Kralj David u molitvi* (f. 92v) i *Misa sv. Grgura* (f. 149r) u *Časoslovu Stams/Kneussl* (sl. 16). Ovaj je dekorativni uzorak prisutan i u drugim djelima Maestra di Pica, primjerice na minijaturi *Poklonstvo kraljeva* (f. 45r) u *Gradualu*¹⁷ koji se nalazi u Biblioteca Classense u Ravenni (usp. BAUER EBERHARDT 1996: 29).

Tipizirana lica koherentna su u opusu ovog majstora. Na okruglastim i bucmastim licima oči su ostvarene crnom točkom koju ponegdje omeđuje bjelina bjeloočnice, a uokviruju ih naglašeni i teški kapci ponad kojih se visoko nadvijaju obrve, dok se prema dolje povijena usta bez iznimke ponavljaju na svim licima. Aureola je pak uvijek obilježena jednim detaljem – crnom sjenom na desnoj strani. Kod pojedinih se likova ukazuje još jedan detalj svojstven Maestru di Picu – pretjerano izdužen kažiprst kojim figura usmjerava pogled promatrača na neki objekt. Primjerice, anđeo na minijaturi *Sv. Matej Evanđelist* (f. 79v) pokazuje na knjigu koju drži u ruci (sl. 7), a na minijaturi *Sv. Ivan Krstitelj* (f. 196v) svetac upire prstom u Jaganjca Božjega (sl. 17). Upravo su ovakvi detalji značajni za atribuciju jer na razini autografa potvrđuju Maestra di Pica kao autora iluminacija *Drugoga vrbničkoga misala*.

Osim komparacija radi dokazivanja Maestra di Pica kao iluminatora, važno je spomenuti i analogiju dekorativnoga okvira *Drugoga vrbničkoga misala* na f. 2r (sl. 26) s dekorativnim okvirom rukopisa *Breviarium romanum*¹⁸ na f. 1r, koji se čuva u Augsburgu (sl. 27), čiji se nastanak datira oko 1480. godine. Usporedbom s okvirom iz ovoga rukopisa ponuđena identifikacija figura u medaljonima kao sudionika prizora *Navještenja* podudarna je s istoimenom kompozicijom u *Drugom vrbničkom misalu*.

5. POVIJESNI KONTEKST NARUDŽBE

Na temelju atribucije cjelovitoga oslika rukopisa Maestru di Picu otvorena su tri nova pitanja vezana uz nastanak iluminacija *Drugoga vrbničkoga misala*: pitanje provenijencije, pitanje datacije i pitanje postojanja, te identifikacije naručitelja.

Sudeći prema djelovanju Maestra di Pica u Veneciji tijekom čitavoga

¹⁷ *Graduale* (rukopis, oko 1480.). Ravenna: Biblioteca Classense. [sign. Cod. 598].

¹⁸ *Breviarium romanum* (rukopis, oko 1480.). Augsburg: Universitätsbibliothek. [sign. MS I.2.2° 35].

njegova radnoga vijeka (djeluje između 1460. i 1505.), razvidno je da su i minijature iz glagoljskoga rukopisa izvedene u tome gradu. Time bi *Drugi vrbnički misal* bio zasada jedini hrvatskoglagoljski rukopis koji je pisan u Hrvatskoj i koji je iluminiran izvan Hrvatske.

Dosadašnjim istraživanjima godina 1462. postavljena je kao neupitna za datiranje tekstualnog dijela *Misala*. Time je ujedno postavljen i *terminus ante quem non* za izvedbu iluminacija. Neovisno o dataciji teksta, pa i samoga rukopisa, dekorativni okvir atribuiran Maestru di Picu, F. Toniolo datira oko 1477. godine (TONIOLO 2008: 214). Takvoj se dataciji ni najmanje ne suprotstavlja opus iluminatora jer su upravo u razdoblju od oko 1475. do 1483. godine najintenzivnije uočljivi stil i dekorativni elementi koji odgovaraju minijaturama u glagoljskom *Misalu*.

Na zaključak da su minijature bile predviđene od samoga početka pisanja rukopisa upućuju u tekstu ostavljena prazna mjesta na koja su naknadno naslikane minijature. Kako se nekoliko minijatura nalazi u prvom dijelu rukopisa, iluminiranom glagoljskim inicijalima, moguće je zaključiti da je naknadni oslik predviđen još u trenutku kada neznani pisar – glagoljaš započinje iluminirati rukopis glagoljskim inicijalima i ostavlja prazna mjesta za minijature. Ipak, razlog zbog kojeg je započeto, odnosno prekinuto oslikavanje *Misala* glagoljskim inicijalima ostaje nejasan te ga je moguće samo pretpostaviti, ali je malo vjerojatno da je između te naglo prekinute faze stvaranja rukopisa i nastavljena iluminiranja u Veneciji proteklo više od desetljeća.

Usljed ovako različitih datacija pisanja i iluminiranja rukopisa, potrebno je preispitati datiranje rukopisa. U tom je smislu važno istaknuti nedavno ponuđenu dataciju ruskoga paleoslavista Anatolija Turilova, utemeljenu na paleografskoj analizi kojom je rukopis datirao dvadesetak do tridesetak godina kasnije negoli se uzimalo ranije (ТУРИЛОВ 2004: 292).

Promatrajući iluminacije ovoga *Misala* unutar korpusa hrvatskoglagoljskih rukopisa i u kontekstu njihova nastanka, otvara se pitanje o mogućnosti postojanja naručitelja – pojedinca. Ranije zanemarivana mogućnost da iza oslika rukopisa kao naručitelj stoji pojedinac proizlazila je iz shvaćanja kako je rukopis nastao unutar kruga ljudi kojima je i mogao služiti – unutar vrbničkoga glagoljaškoga klera. Ipak, manja je vjerojatnost da zajednica u kojoj su tijekom proteklih stoljeće i pol ispisivani rukopisi i u kojoj upravo

u ono vrijeme djeluje pisar i kasniji tiskar Blaž Baromić, naručuje oslik rukopisa od inozemnoga iluminatora.

Na zaključak da je za oslik *Misala* zaslužan pojedinac iz visokih crkvenih ili svjetovnih krugova upućivala bi i klijentela Maestra di Pica koji je stvarao za uglednike poput opata zadarskoga samostana sv. Krševana Deodata Veniera kojemu je Maestro di Pico oslikao *Epistolar opata Deodata Veniera* (1479.) i *Misal opata Deodeta Veniera* (1480.), odnosno za filozofa Giovannija Pica iz Mirandole ili pak mletačkoga dužda Agostina Barbariga (usp. ARMSTRONG 2003.a: 331; BENTOVIGLIO-RAVASIO 2004: 639; PELC 2012: 115). Moguće je povući i analogiju s dvama hrvatskoglagoljskim misalima, s *Misalom kneza Novaka* (1368.) i s *Hrvojevim misalom* (1404.), koji se među pedesetak sačuvanih liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom izdižu iznad ostalih upravo svojim sitnoslikama. Navedeni misali nastali su pod patronatom mecena glagoljske knjige, splitskoga hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, odnosno krbavskoga kneza Novaka Disislavića, a analogijama s njihovim društvenim statusom moguće je zaključiti da je i naručitelj *Drugoga vrbničkoga misala* neka važnija osoba s područja na kojem je nastao.

Da je Maestro di Pico iluminacije izveo za istaknutoga i financijski sposobnoga naručitelja, govori i sam razmjerno velik broj minijatura koje je u kodeksu naslikao. Naime, njegova su djela nerijetko ograničena tek na oslikavanje naslovne stranice, a kao osobit primjer po broju minijatura izdvaja se inkunabula *Biblia latina*¹⁹, koju istraživači smatraju jedinim primjerkom u potpunosti oslikane Biblije iz razdoblja venecijanskih inkunabula (ARMSTRONG 2003.b: 98). U tom kontekstu i relativno brojne iluminacije *Drugoga vrbničkoga misala* zauzimaju značajno mjesto.

Naručitelj oslika, blizak glagoljici i glagoljaštvu, morao je biti upoznat s kulturnom i umjetničkom slikom Venecije te sposoban i voljan uložiti i ne mala sredstva kako bi se iluminacije talijanskoga majstora našle u glagoljskoj knjizi. Unutar vremenskoga okvira u kojem je *Drugi vrbnički misal* iluminiran, otokom Krkom i dobrim dijelom sjevernojadranske Hrvatske vlada velikaški rod knezova Frankapana čiji pripadnici ispunjavaju ove uvjete. Brojnim su umjetničkim djelima posvjedočeni kao naručitelji i mecene

¹⁹ *Biblia latina* (Nicolaus Jenson, 1479.). Wien: Österreichische Nationalbibliothek. [sign. Inc. 8.E.10].

umjetnosti, a njihove su istaknutije narudžbe u Veneciji, primjerice, ulomci dvaju sarkofaga iz Senja izvedenih 1430-ih godina u klesarskoj radionici obitelji Bon, koje je naručio Nikola IV. Frankapan (MARKOVIĆ 2006: 14), ili pak srebrna pala iz krčke katedrale koju je 1477. godine naručio Ivan VII. Frankapan (BOLONIĆ; ŽIC ROKOV 2002: 478). Vezano uz narudžbe koje otok Krk povezuju s Venecijom valja još spomenuti i glagoljsku bilješku iz *Trećega vrbničkoga brevijara*²⁰ (f. 53v) koja svjedoči kako »1477 (...) bi prinesena likoniê (lik/slika, op. a.) Vrb'nik', ka likoniê biše guštala na mesti v Benetcih' Dukatov 35« (ŠTEFANIĆ 1960: 339). Iako nije poznato na koje se umjetničko djelo odnosi ta bilješka te je li na neki način ono bilo povezano s Frankapanima, zanimljivo je da je V. Klaić povezuje s kasnijom oltarnom palom oltara Gospe od Ružarija u vrbničkoj župnoj crkvi, a za koju lokalna legenda govori kako su četiri na njoj prikazana donatora knez Ivan, njegova žena Elizabeta te njihova djeca Nikola i Katarina (usp. KLAIĆ 1901: 285–286; BOLONIĆ; ŽIC ROKOV 2002: 478). Reljefna oltarna pala za koju se vezuje legenda potječe pak s početka 17. stoljeća (usp. HORVAT; MATEJČIĆ; PRIJATELJ 1982: 489). Glagoljski epigrafi i brojne sačuvane isprave koje članovi te obitelji pišu, kao i glagoljaški samostani koje daruju, ukazuju pak na njihovu naklonost glagoljici i glagoljaškoj kulturi koja iza toga pisma stoji. Kao ilustracija tomu ističe se Kukuljevićeva zbirka *Acta Croatica* koja sadrži više desetaka glagoljskih listina što su ih tijekom 15. i 16. stoljeća pisali Frankapani (AC 1863: 54–56, 62, 67–68, 103–106 i dr.), jednako kao i mišljenje B. Fučića da su »uz male iznimke sve frankopanske gradnje na Krku, u Vinodolu i u Gackoj bile označene glagoljskim natpisima« (FUČIĆ 1982: 18, 66, 217–218, 263).

Iz povećega broja članova obitelji Frankapan koji žive u vrijeme iluminiranja *Misala*, kao vjerojatni se naručitelj ističe Ivan VII. Frankapan (1424. – 1486.) koji je 1451. godine, pri reviziji frankapanske *državine*, postao jedinim krčkim gospodarom iz frankapanske loze (KLAIĆ 1901: 236–237). Povijest ga je zapisala i kao posljednjega gospodara frankapanske krvi nad otokom Krkom. Postavši vladarom otoka Krka, Ivan VII. prekida veze s ostalim članovima obitelji i 1452. godine stavlja se pod zaštitničko okri-lje Venecije koja mu 1480. godine »varkom« otima vlast na otoku Krku (KLAIĆ 1901: 237). Osim političkih odnosa, s ovim je umjetničkim i kul-

²⁰ *Treći vrbnički brevijar* (rukopis, 15. stoljeće). Vrbnik: Župni ured.

turnim središtem Ivan VII. povezan i obiteljski jer se oko 1454. godine oženio venecijanskom plemkinjom Elizabetom Mauroceno (KLAJČ 1901: 238). Već spomenuta srebrna oltarna pala koju je za krčku katedralu naručio 1477. godine karakterizira ga kao mecenu umjetnosti te ukazuje na njegovu sklonost naručivanju vrijednih djela. Pri identifikaciji njega kao naručitelja oslika *Misala* važno je istaknuti da se je u njegovu posjedu, u vrijeme nastanka iluminacija *Drugoga vrbničkoga misala*, nalazio *Kločev glagoljaš*,²¹ danas fragmentarno sačuvan rukopis iz 11. stoljeća pisan oblom glagoljicom. Da se *Kločev glagoljaš* u to vrijeme nalazio u posjedu kneza Ivana VII. koji ga je, vjerujući da je riječ o autografu sv. Jeronima, okovao zlatom i srebrom te štovao kao relikviju, svjedoči bilješka Marquardta Breisachera zapisana 1486. godine, nedugo nakon kneževe smrti. Već tada okrnjen rukopis M. Breisacheru darovao je krčki svećenik Luka Rinaldis koji je bio blizak pratitelj Ivana VII. Frankapana i izaslanik cara Maksimilijana I. (usp. ŠTEFANIĆ 1955: 130, 143 itd.).

Iako je posve izvjesno da je iza ovakve narudžbe morao stajati istaknuti član društvene zajednice, ipak začuđuje činjenica da on svoju ulogu u nastanku glagoljskoga *Misala* nije naznačio nikakvim zapisom, inicijalima ili pak nekim drugim osobnim amblemima. Naime, za razliku od brojnih primjera u radovima *Maestra di Pica*, ali i u iluminiranim rukopisima općenito, osobito latinskima, među iluminacijama *Drugoga vrbničkoga misala* ni među uobičajenim heraldičkim obilježjima ne nalazi se nikakvoga traga. Neovisno o naručitelju djela, s obzirom na sadržaj (knjiga iz koje se čita misa), *Drugi vrbnički misal* po svoj prilici služio je glagoljaškoj svećeničkoj zajednici, posve moguće i onoj vrbničkoj ili pak pojedincu koji takvoj zajednici pripada.

Unatoč nepostojanju povijesnih izvora koji bi svjedočili okolnostima nastanka ovih minijatura, na temelju proučavanja rukopisa moguće je pretpostaviti kako su nastale kao narudžba pojedinca i to vjerojatno upravo Ivana VII. Frankapana. Povijesni podaci koji rasvjetljuju njegov život otvaraju pritom prostor za detaljnije tumačenje okolnosti narudžbe u dvama vremenski bliskim isječcima povijesti.

S jedne strane, narudžba srebrne pale krčke katedrale i bilješka iz *Trećega*

²¹ *Kločev glagoljaš* (rukopis, 11. stoljeće). Trident: Museo Civico (12 listova); Innsbruck: Ferdinandeum (2 lista).

vrbnčkoga brevijara (f. 53v) o dopremanju danas nepoznate umjetnine u Vrbnik, svjedoče o pojačanoj naručiteljskoj aktivnosti na otoku 1477. godine. Pri tome je moguće da se istovremeno s narudžbom krčke oltarne pale isti naručitelj odlučio i za oslikavanje *Drugoga vrbničkoga misala*.

Nasuprot tomu, nastanak minijatura moguće je objasniti i narudžbom nakon ožujka 1480. godine kada je knez Krčki protjeran s otoka u Veneciju. U takvim okolnostima, uslijed prisilnoga napuštanja Krka u žurbi prema Veneciji, nagao prekid iluminiranja glagoljskim inicijalima bio bi posve razumljiv prilikom odnošenja nedovršena, ali svejedno materijalno vrijedna rukopisa u Veneciju. Potrebu za posjedovanjem hrvatskoglagoljskoga misala moguće je tražiti u potencijalnoj kneževoj želji za slavljenjem mise na vlastitome jeziku u tuđini, pretpostavi li se da se u njegovoj pratnji nalazio svećenik glagoljaš.²² Pri tome, izostanak heraldičkih obilježja i zapisa ne bi pretjerano čudno, jer rukopis, koji po naravi sadržaja ne može služiti laiku, ostaje u posjedu, odnosno blizini samoga naručitelja.

6. ZAKLJUČAK

Drugi vrbnički misal glagoljski je liturgijski kodeks nastao u drugoj polovici 15. stoljeća. Iluminiran je s dvadeset *litterae historiatae* biblijskih tema (pretežito ciklusi života Krista i Bogorodice), cjelostranom minijaturom *Raspeća* te dekorativnim okvirom koji je jedini poznati primjer ovoga tipa iluminacije u svim do danas sačuvanim glagoljskim rukopisima. Osim ovih iluminacija koje ukazuju na vezu s ferrarskom iluminatorskom školom, rukopis je dekoriran brojnim jednostavnijim glagoljskim i latiničnim inicijalima (*litterae florissae* i *litterae feriales*).

Drugi vrbnički misal kvalitetom izvedbe i likovnom vrijednošću minijatura ubraja se u sam vrh iluminiranih glagoljskih knjiga 14. i 15. stoljeća te u sitnoslikarskoj izvedbi nadilazi uglavnom skromne dosege glagoljskih

²² Vjerojatno je krčki svećenik Luka Rainaldis pratio Ivana VII. Frankapana u Veneciju. Nakon kneževe smrti Rainaldis više puta boravi u Veneciji kao carski poslanik (ŠTEFANIĆ 1955: 135), a da je održavao veze s Krkom, osim dijela njegove obitelji koja tamo boravi, možda najbolje potvrđuje oporuka pisana dan prije smrti u kojoj izražava želju da se njegovo tijelo sahrani na otoku Krku (ŠTEFANIĆ 1955: 136–137). Moguće je pretpostaviti da je on pomogao rukopisu pronaći put na otok, pogotovo prihvatiti li se teza kako je bio uz kneza u trenutku smrti i kako je prenio njegovo tijelo na otok Krk (usp. ŠTEFANIĆ 1955: 134–137, 139–140, 144).

skriptorija u kojima su dominantan tip iluminacija inicijali. Zavidnu razinu drži i u okolini u kojoj nastaje – u talijanskoj renesansnoj iluminaciji iz koje se njime u glagoljske rukopise uvode nove, dotad nepoznate ikonografske teme (*Navještenje* /f. 2r/, *Kralj David u molitvi* /f. 2r/, *Obrezanje Kristovo* /f. 17r/).

Formalno-stilskom i komparativnom analizom cjelovitoga likovnoga programa rukopisa moguće je u potpunosti ne samo podržati, već i učvrstiti predloženu atribuciju F. Toniolo poznatomu venecijanskomu sitnoslikaru Maestru di Picu (djeluje između 1460. i 1505.). Temeljem njegova pretpostavljana djelovanja u Veneciji najveći dio karijere, prihvatljivo je tumačenje kako i iluminacije *Drugoga vrbničkoga misala* nastaju u Veneciji. Raskorak stilskoga određenja kao djela ferrarske iluminatorske škole i geografskoga kao djela nastala u Veneciji ne začuđuje s obzirom na prisutnost ove škole u Veneciji i u opusu Maestra di Pica. Istovremeno, na temelju analogija s iluminatorovim drugim djelima, moguće je prihvatiti i pretpostavku F. Toniolo, uz manju korekciju u pogledu proširenja vremenskoga perioda, kako su iluminacije nastale krajem sedamdesetih ili početkom osamdesetih godina 15. stoljeća. Pritom se u pogledu njihova nastanka upitnom postavlja i 1462. godina kao datacijska za dovršenje samoga rukopisa (usp. ТУРИЛОВ 2004: 292).

U tom kontekstu i na temelju naznačenih povijesnih okolnosti, iluminacije *Drugoga vrbničkoga misala* otkrivaju se kao luksuzna narudžba nastala pod mecenatstvom istaknutoga pojedinca zaslužna za dovršetak *Misala* unutar venecijanske sitnoslikarske radionice. Sagledavanjem povijesne situacije, kao vjerojatan se naručitelj nameće krčki knez Ivan VII. Frankapan.

Predloženom atribucijom iluminacija Maestru di Picu po prvi put možemo reći kako iluminacija jednoga hrvatskoglagojskoga rukopisa nastaje pod rukom uglednoga stranoga iluminatora i izvan geografskih i društvenih granica rasprostiranja hrvatskoga glagoljaštva.

7. ILUSTRACIJE

Sl. 1. Kralj David u molitvi
Fig. 1. King David in Prayer
MVb₂, f. 2r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 2. Rođenje Kristovo
Fig. 2. The Nativity
MVb₂, f. 11v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 3. Rođenje Kristovo
Fig. 3. The Nativity
Biblia italica, f. 6r.

Sl. 4. Obrezanje Kristovo
Fig. 4. The Circumcision of Christ
MVb₂, f. 17r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 5. Poklonstvo kraljeva
Fig 5. The Adoration of the Magi
MVb₂, f. 18r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 6. Pranje nogu
Fig. 6. The Washing of the Feet
MVb₂, f. 93v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 7. Sv. Matej Evangelist
Fig. 7. St. Matthew the Evangelist
MVb₂, f. 79v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 8. Sv. Marko Evangelist
Fig. 8. St. Marko the Evangelist
MVb₂, f. 84v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 9. Sv. Luka Evangelist
Fig. 9. St. Luke the Evangelist
MVb₂, f. 89v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 10. Sv. Ivan Evangelist
Fig. 10. St. John the Evangelist
MVb₂, f. 97r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 11. Uskrsnuće Kristovo
Fig. 11. The Resurrection
MVb₂, f. 117v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 12. Uzašašće
Fig. 12. The Ascension
MVb₂, f. 131r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 13. Silazak Duha Svetoga
Fig. 13. Pentecost
MVb₂, f. 134v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 14. Euharistija
Fig. 14. Eucharist
MVb₂, f. 142v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 15. Silazak Duha
Svetoga
Fig. 15. Pentecost
*Stundenbuch Stams/
Kneussl, f. 11v.*

Sl. 16. Kralj David u
molitvi
Fig. 16. King David in
Prayer
*Stundenbuch Stams/
Kneussl, f. 92v.*

Sl. 17. Sv. Ivan Krstitelj
Fig. 17. St. John the Baptist
MVb₂, f. 196v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 18. Sv. Petar i Pavao
Fig. 18. St. Peter and Paul
MVb₂, f. 199r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 19. Pohodenje | Fig. 19. Visitation
MVb₂, f. 200v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 20. Bogorodičina smrt
Fig. 20. Death of the Virgin
MVb₂, f. 210r (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 21. Bog Otac, redovnice,
redovnik i pisar | Fig. 21. God the Father,
nuns, a monk and a scribe
Liber divinae doctrinae, f. 6v.

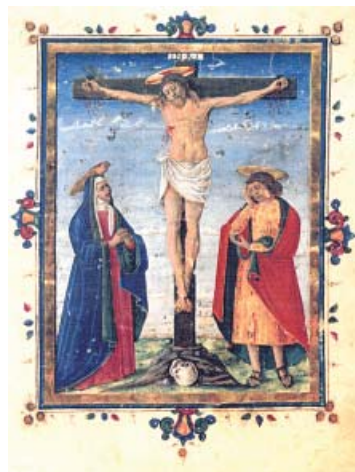
Sl. 22. Rođenje Bogorodičino
Fig. 22. Birth of the Virgin Mary
MVb₂, f. 214v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 23. Svi sveti
Fig. 23. All Saints
MVb₂, f. 222v (foto / photo I. Ferencak)

Sl. 24. Svećenik služi misu
Fig. 24. Preist celebrates Mass
MVb₂, MS Garrett 25 verso

Sl. 25. Raspeće
Fig. 25. The Crucifixion
MVb₂, MS Garrett 25 recto

Sl. 26. Dekorativni okvir
Fig. 26. Decorative border
MVb₂, f. 2r (foto / photo I. Tomas)

Sl. 27. Dekorativni okvir
Fig. 27. Decorative border
Breviarium romanum, f. 1r

POPIS ILUSTRACIJA

- Sl. 1. *Kralj David u molitvi* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 2r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 2. *Rođenje Kristovo* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 11v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 3. *Rođenje Kristovo* Maestra di Pica iz *Biblia italica*
Biblia italica. Beč: Österreichische Nationalbibliothek [sign. Inc. 7.F.23], f. 6r.
- Sl. 4. *Obrezanje Kristovo* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 17r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 5. *Poklonstvo kraljeva* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 18r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 6. *Pranje nogu* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 93v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 7. *Sv. Matej Evanđelist* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 79v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 8. *Sv. Marko Evanđelist* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 84v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 9. *Sv. Luka Evanđelist* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 89v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 10. *Sv. Ivan Evanđelist* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 97r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 11. *Uskrsnuće Kristovo* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 117v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 12. *Uzašašće* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 131r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 13. *Silazak Duha Svetoga* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 134v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 14. *Euharistija* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 142v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 15. *Silazak Duha Svetoga* Maestra di Pica iz *Časoslova Stams/Kneussl*
Stundenbuch Stams/Kneussl. Stams in Tirol: Stiftsbibliothek [sign. Cod. 44], f. 11v.
- Sl. 16. *Kralj David u molitvi* Maestra di Pica iz *Časoslova Stams/Kneussl*
Stundenbuch Stams/Kneussl. Stams in Tirol: Stiftsbibliothek [sign. Cod. 44], f. 92v.
- Sl. 17. *Sv. Ivan Krstitelj* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 196v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 18. *Sv. Petar i Pavao* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 199r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 19. *Pohodjenje* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 200v (foto I. Ferenčak, 2010.).

- Sl. 20. *Bogorodičina smrt* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 210r (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 21. *Bog Otac, redovnice, redovnik i pisar* Maestra di Pica iz *Liber divinae doctrinae*
Liber divinae doctrinae. Oxford: Bodleian Library [sign. Canon. Misc. 182], f. 6v.
- Sl. 22. *Rođenje Bogorodičino* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 214v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 23. *Svi sveti* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 222v (foto I. Ferenčak, 2010.).
- Sl. 24. *Svećenik služi misu* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Princeton: Princeton University Library, MS Garrett 25 verso.
- Sl. 25. *Raspeće* Maestra di Pica iz *Drugoga vrbničkoga misala*
Drugi vrbnički misal. Princeton: Princeton University Library, MS Garrett 25 recto.
- Sl. 26. *Dekoratívni okvir* Maestra di Pica u *Drugom vrbničkom misalu*
Drugi vrbnički misal. Vrbnik: Župni ured u Vrbniku, f. 2r (foto I. Tomas, 2010.).
- Sl. 27. *Dekoratívni okvir* Maestra di Pica u *Breviarium romanum*
Breviarium romanum. Augsburg: Universitätsbibliothek [sign. MS I.2.2° 35], f. 1r
(BAUER-EBERHARDT 1996: 26).

IZVORI

- AC 1863. = *Acta croatica. Listine hrvatske* 1863. I. Kukuljević Sakcinski (ur.).
Zagreb: Brzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja.
- ARMSTRONG, L.; ROLAND, M. 2010. Stams, Zisterzienserstift, Stiftsbibliothek,
Cod. 44. M. Roland (ur.). *Kurzinventar det illuminierten Handschrift bis 1600*
in der Bibliothek des Zisterzienserstifts Stams in Tirol. Internetausgabe. 25–
33. <[http://www.univie.ac.at/paecht-archiv-wien/ki/stams/Kurzinventar_](http://www.univie.ac.at/paecht-archiv-wien/ki/stams/Kurzinventar_Stams.pdf)
[Stams.pdf](http://www.univie.ac.at/paecht-archiv-wien/ki/stams/Kurzinventar_Stams.pdf)>. 15. I. 2013.
- Bibbia di Borso d'Este* (rukopis, 1455.–1461.). Modena: Biblioteca Estense. [sign.
Ms. Lat. 422–423].
- Biblia italica* (Gabriele di Piero, 1477.–1478.). Wien: Österreichische
Nationalbibliothek. [sign. Inc.7.F.23]. <[http://archiv.onb.ac.at:8881/R/](http://archiv.onb.ac.at:8881/R/SYTRJ1RSE4HSN3YJXQ8LK4EKUXVJ8T3RM3NCV371DFDLC6X28F-01113?func=search-simple-go&local_base=GEN01-ANL05&find_code=WSU&request=Dreller%2C%20Isaak)
[SYTRJ1RSE4HSN3YJXQ8LK4EKUXVJ8T3RM3NCV371DFDLC6X](http://archiv.onb.ac.at:8881/R/SYTRJ1RSE4HSN3YJXQ8LK4EKUXVJ8T3RM3NCV371DFDLC6X28F-01113?func=search-simple-go&local_base=GEN01-ANL05&find_code=WSU&request=Dreller%2C%20Isaak)
[28F-01113?func=search-simple-go&local_base=GEN01-ANL05&find_](http://archiv.onb.ac.at:8881/R/SYTRJ1RSE4HSN3YJXQ8LK4EKUXVJ8T3RM3NCV371DFDLC6X28F-01113?func=search-simple-go&local_base=GEN01-ANL05&find_code=WSU&request=Dreller%2C%20Isaak)
[code=WSU&request=Dreller%2C%20Isaak](http://archiv.onb.ac.at:8881/R/SYTRJ1RSE4HSN3YJXQ8LK4EKUXVJ8T3RM3NCV371DFDLC6X28F-01113?func=search-simple-go&local_base=GEN01-ANL05&find_code=WSU&request=Dreller%2C%20Isaak)>. 15. I. 2013.
- Biblia latina* (Nicolaus Jenson, 1479). Wien: Österreichische Nationalbibliothek.
[sign. Inc. 8.E.10].
- Breviarium romanum*. (rukopis, oko 1480.). Augsburg: Universitätsbibliothek.
[sign. MS I.2.2° 35].
- DAMJANOVIĆ, S. i dr. 2009. [S. Damjanović; B. Kuzmić; M. Mihaljević; M.
Žagar]. *Antologija hrvatskih srednjovjekovnih vrela*. J. Bratulić (ur.).
Povijest hrvatskog jezika. 1. knjiga: srednji vijek. Zagreb: Društvo za pro-
micanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 457–541.

- Expositio problematum Aristotelis* (Johannes Herbort, 1482.). Haag: Koninklijke Bibliotheek. [sign. 169. D. 2].
- FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Graduale* (rukopis, oko 1480.). Ravenna: Biblioteca Classense. [sign. Cod. 598].
- Hrvojev misal* (rukopis, oko 1404.). *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum [sv. 1]*. Potpuno faksimilno izdanje originala iz Topkapı Sarayı Müzesi u Istanbulu. Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1973.
- Kločev glagoljaš* (rukopis, 11. stoljeće). Trident: Museo Civico (12 listova); Innsbruck: Ferdinandeum (2 lista).
- Legenda aurea* (Gabriele di Pietro, 1477.). Padova: Biblioteca del Seminario Vescovile. [sign. Inc. FORC. M.2.22].
- Liber divinae doctrinae* (rukopis, 1475.). Oxford: Bodleian Library. [sign. Canon. Misc. 182]. <<http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/detail/ODLodl~1~1~1749~101778:Liber-divinae-doctrinae-?qvq=q:%3D%22Liber%2Bdivinae%2Bdoctrinae.%22;lc:ODLodl~29~29,ODLodl~7~7,ODLodl~6~6,ODLodl~14~14,ODLodl~8~8,ODLodl~23~23,ODLodl~1~1,ODLodl~24~24&mi=1&trs=2>>. 12. 1. 2013.
- Messale di Borso d'Este* (rukopis, 1449.–1457.). Modena: Biblioteca Estense. [sign. Ms. Lat. 239]. *MVb₂* = *Drugi vrbnički misal* (rukopis, 15. stoljeće). Vrbnik: Župni ured.
- Ročki misal* (rukopis, oko 1421.). Wien: Österreichische Nationalbibliothek. [sign. Cod. Slav. 4].
- Stundenbuch Stams/Kneussl Hours. Cod. 44*. [Liturgischer Gebrauch Diözese Brixen, Buchschmuck für Ulrich Kneußl (Brixen/Trient), ausgeführt vom in Venedig tätigen Pico-Meister, 1482 datiert]. L. Armstrong (ur.). *Kurzinventar der illuminierten Handschriften bis 1600 in der Bibliothek des Zisterzienserstiftes Stams in Tirol*. Stams in Tirol, Stiftsbibliothek. Version 1 (Mai 2010). <http://www.univie.ac.at/paecht-archiv-alt/ki/stams/cod_44/cod_44.htm>. 12. I. 2013.
- Treći vrbnički brevijar*. (rukopis, 15. stoljeće). Vrbnik: Župni ured.

LITERATURA

- ARMSTRONG, L. 1990. Il Maestro di Pico: un miniatore veneziano del tardo Quattrocento. *Saggi e memorie di storia dell'arte 17*: 7–39.
- ARMSTRONG, L. 2003.a. *Studies of Renaissance Miniaturists in Venice, vol. 1*. London: The Pindar Press.
- ARMSTRONG, L. 2003.b. The Hand Illumination of Venetian Bibles in the Incunabula Period. K. Jensen (ur). *Incunabula and Their Readers: Printing, Selling and Using Books in the Fifteenth Century*. London: The British Library, 83–113.

- BADURINA, A. 1980.a. Illuminacije krčkih glagoljskih rukopisa (scinobrani libri z otoka karčkoga). *Croatica Christiana Periodica* 6: 141–148.
- BADURINA, A. 1980.b. Glagoljska iluminatorska djelatnost Senja. *Senjski zbornik* 8: 376–388.
- BADURINA, A. 1983. Minijature u glagoljskim rukopisima. A. Mohorovičić (ur.). *Minijatura*. Beograd – Zagreb – Mostar: Jugoslavija – Spektar – Prva književna komuna, 36–38.
- BADURINA, A. 1995. *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti.
- BADURINA, A. 2002. Illuminirani glagoljski libri vrbenski. J. Sopta i P. Strčić (ur.). *Između povijesti i teologije: zbornik radova u čast fra Atanazija Matanića u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenoga rada (Krčki zbornik 47)*. Zagreb: Franjevački provincijalat, 103–110.
- BAUER-EBERHARDT, U. 1996. Unknown Renaissance miniatures from Lombardy and Veneto in Bavarian collections. *Arte Christiana* 84: 20–30.
- BENTIVOGLIO-RAVASIO, B. 2004. Maestro del Plinio di Giovanni Pico della Mirandola/Maestro del Plinio di Pico/Maestro di Pico. M. Bollati (ur.). *Dizionario biografico dei miniatori italiani: secoli IX-XVI*. Milano: Bonnard, 635–664.
- BOLONIĆ, M.; ŽIC ROKOV, I. 2002. *Otok Krk kroz vjekove*. 2. izdanje. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- BOYER OWENS, M. 1989. The Image of King David in Prayer in Fifteenth-Century Books of Hours. *Imago Musicae* 6: 23–38.
- BROWN, M. 2004. *Understanding Illuminated Manuscripts – A Guide to Technical Terms*. Los Angeles; London: The J. Paul Getty Museum – The British Library.
- FERENČAK, I. 2012.a. Illuminacije vrbničkih glagoljskih rukopisa. D. Gasparini; F. Gavrilović; L. Vené (ur.). *Zbornik I. međunarodnog kongresa studenata povijesti umjetnosti*. Zagreb: Klub studenata povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 123–135.
- FERENČAK, I. 2012.b. Illuminacije Drugog vrbničkog misala. *Baščina* 13: 76–78.
- FOLNESICS, H. 1917. *Die illuminierten Handschriften im österreichischen Küstenlande, in Istrien und der Stadt Triest (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VII. Band)*, Leipzig: Verlag von Karl W. Hiersemann.
- FUČIĆ, B. 1964. Glagoljski rukopisi. Z. Munk (ur.). *Minijatura u Jugoslaviji*. (katalog izložbe). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 25–31.
- FUČIĆ, B. 2006. *Iz istarske spomeničke baštine, sv. I*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HORVAT, A.; R. MATEJČIĆ; K. PRIJATELJ 1982. *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- KARAMAN, LJ. 1933. Umjetnička oprema knjige u Dalmaciji. *Hrvatska revija* 6 (7): 408–419.
- KLAIĆ, V. 1901. *Krčki knezovi Frankapani od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*. Zagreb: Matica hrvatska.
- LEKSIKON 2006. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćan-*

- stva. A. Badurina (ur.). V. izdanje. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- MARKOVIĆ, P. 2006. Mramorni reljefi venecijanske radionice Bon u Senju i krčki knezovi Frankopani. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30: 9–28.
- MIHALJEVIĆ, M. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. J. Bratulić (ur.). *Povijest hrvatskog jezika. 1. knjiga: srednji vijek*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 283–349.
- MILČETIĆ, I. 1911. Hrvatska glagoljska bibliografija. I. dio: Opis rukopisa. *Starine* 33. Zagreb: JAZU: 1–505.
- PANTELIĆ, M. 1993. Blaž Baromić, pisac i tiskar glagoljskih knjiga. *Forum* 4–6: 384–390.
- PELC, M. 2007. *Renesansa*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- PELC, M. 2012. Picov Majstor i kodeksi zadarskog opata Deodata Veniera. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 36: 113–124.
- ŠTEFANIĆ, V. 1955. Kločev glagoljaš i Luka Rinaldis. *Radovi Staroslavenskog instituta* 2: 129–153.
- ŠTEFANIĆ, V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Djela JAZU 51. Zagreb: JAZU.
- TONIOLO, F. 2008. Manoscritti miniati di area Veneta e Padana nelle biblioteche della Croazia: alcuni esempi dal XIII al XVI secolo. G. Baldasari; N. Jakšić; Ž. Nižić (ur.). *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Zadar – Nin, 3. – 4. studenoga 2006.* = *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde del Adriatico: atti delle giornate di studio, Zara–Nona, 3-4 novembre 2006*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 201–218.
- ТУРИЛОВ, А. 2004. Проблемы и перспективы отождествления хорватских глаголических книжных почерков. М.-А. Dürrigl; М. Мihaljević; F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta*. Zagreb – Crk: Staroslavenski institut – Crčka biskupija, 285–294.
- VAJS, J. 1948. *Najstariji hrvatskoglagoljski misal: s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagoljskih misala*. Djela JAZU 38. Zagreb: JAZU.
- ZIMA, Z. 1985. Amerikanac otkriva glagoljaše. *Vjesnik* 13 696 (26. X. 1985): 12.
- ŽUBRINIĆ, D. 2001. *Hrvatski glagoljski rukopisi izvan domovine*. <<http://www.croatianhistory.net/glagoljica/novih.html>>. 12. I. 2013.

Summary

THE ILLUMINATIONS OF THE SECOND VRBNIK MISSAL

The Second Vrbnik Missal is a Glagolitic liturgical codex significant for art history due to its decorative border and twenty-one miniatures in the

Renaissance style. Within the corpus of the Glagolitic manuscripts from the 14th and 15th centuries, miniatures show deviations on many levels; they introduce newness in terms of style and iconography. One of the iconographic themes unknown in the Glagolitic manuscripts is a miniature of the Annunciation separated in medallions contained inside the decorative border.

An earlier attribution of the decorative border (*f.* 2r) to the Venetian illuminator Pico Master (fl. 1460-1505) is extended to all figurative miniatures. The attribution of miniatures to a foreign illuminator opens a number of questions related to the circumstances of their creation: the question of provenance, dating and the very existence and identification of a client.

According to the activity of the Pico Master recorded in Venice during his entire career, it is evident that the miniatures in the Glagolitic Missal are created in that city as well.

The dating of the miniatures within the illuminator's *oeuvre*, differ from the accepted dating of the manuscript for twenty years. Judging by the comparative material, the miniatures fit into the master's *oeuvre* around year 1480. The later dating of the miniatures together with the recently proposed dating of the writing of the manuscript twenty to thirty years later (based on the paleographic analysis) suggests a need for the revision of the datation entire manuscript.

The existence of the client as an individual is a logical conclusion on the basis of the Pico Master's clientele, as well as the inconsistency with quality of miniatures in most of today known Glagolitic manuscripts. Based on the historical circumstances and known data, count Ivan VII Frankapan (1424-1486) stands out as the most probable client.

Key words: Second Vrbnik Missal, Glagolitic manuscript, illuminations, Ivan VII. Frankopan, Pico Master, 15th century.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 15. 5. 2013.

Autor: Ivan Ferenčak

Prihvaćen: 26. 11. 2013.

HR-10000 Zagreb, Planinska 16

ivanferencak5@gmail.com